

F. Cirkl Zsuzsa

EMBER- ÉS NEVELÉSI ESZMÉNY A LOVAGKORTÓL NAPJAINKIG

*Educational and human ideals from the age
of chivalry up to the present time*

A Szent György Lovagrend Délvidéki Nagypriorátusa a Reneszánsz Év alkalmából 2008. szeptember 27-én, Zomborban tudományos értekezletet szervezett *Embereszmény és nevelési eszmény a lovagkortól napjainkig* címmel.

Bogner István az 1470 telén Esztergomban zajló tudományos szimpóziumról szólva elmondta, az időpont nincs teljesen tisztázva, annyi viszont bizonyos, hogy 1468 és 72 között nem mai értelmezésben vett humanista szimpóziumot szerveztek Esztergomban, Vitéz János érsek palotájában. Az összejövetelel az érsek mellett Mátyás király, Thuz János, valamint Galeotto Marzio és Giovanni Gatti domonkos teológus is részt vett. Galeotto Marzio ír az esztergomi lakomáról, amelyen Mátyás király teológiai vitát provokált az inkvizitor Gattival, és a vita a király győzelmével zárult, aki könyvet hozatott a vendéglátó érsek könyvtárából, és az abból felolvasott idézettel hallgattatta el ellenfelét.

A horvátországi Belovár megyében, Zrednán 1408-ban született Vitéz János egyházi és politikai pályafutásának ismertetése keretében Bogner István egyebek között rávilágított Vitéz rendkívüli műveltségére. Életrajzírói szerint Magyarországot a múzsák menhelyévé alakította. Saját költségén az abban a korban vezető szerepet játszó bolognai egyetem mintájára megalapította a pozsonyi új egyetemet, az Academia Istropolitanát négy karral (teológia, filozófia, jog és orvostudomány). Az érsek könyvtára Európa-szerte híres volt, codexeit maga nézte át és javítgatta; ezek később szétszóródtak külföldi könyvtárakban. Az Academia Istropolitana létesítésében kulcsszerepe volt Mátyás királynak. Uralkodása idején vert gyökeret Magyarországon a reneszánsz és a humanizmus, s ezt a korszakot a szakirodalom több helyen is a magyar kultúra fénykoraként említi. Noha Nagy Lajos uralkodása alatt 1367-ben, a heidelbergi előtt alakult meg a Pécsi, majd 1395-ben Zsigmond király alatt az Óbudai Egyetem, de mindkettő megszűnt, s szükség volt egy újra. Janus Pannonius Mátyás király megbízottjaként kérelmezte II. Pál pápánál új egyetem engedélyezését, s a pápai jóváhagyás alapján a király Pozsonyt jelölte ki székhelyül. Vitéz János nem csak megszervezte, hanem nagyrészt pénzelte is az Academia Istropolitanát.

A korszak legjelesebb tudományos személyiségei, Európa leghíresebb egyetemeinek tanárai jöttek Magyarországra, s ugyanilyen fontos, hogy a magyarok

Európa leghíresebb egyetemén szerezték tudásukat, amelyet Magyarországon kamatoztattak. Ez a körülmény érleli meg a feltételeket a Sodalitas Litteraria Danubiana, azaz a Dunai Tudós Társaság megalapítására. Az 1497 nyarán alakult szervezet elsősorban nem tudományos és irodalmi jellegű volt, inkább társadalmi jelentőséggel bírt. Ez volt az első olyan szervezet, amely Bécsben és Budán tartotta összejöveteleit, s a két város humanistáit fogta össze. A társaság elnöke Celtis Konrád (Conrad Celtis) volt. Jeles személyek képezték a tagságot, köztük Melius Juhász Péter, a helvét reformáció, azaz a kálvinizmus magyarországi megszilárdítója. A tagok összejöveteleket, szimpóziumokat tartottak a kor szellemében, ami azt jelenti, hogy a társas vacsorákat tudományos vitákkal fűszerezték.

Mi az üzenete 2008-ban, a Reneszánsz Évében az Esztergomi Tudományos Szimpóziumnak és a Dunai Tudós Társaságnak? Láthatjuk, hogy Mátyás király korában Magyarország Európa vezető hatalmai közé tartozott, mind politikai, mind tudományos viszonylatban. Tehát van mire felnéznünk, ha történelmünkre tekintünk, és a jelenben is tudósaink, Nobel-díjasaink karát nézve föl járhatunk.

A hét szabad művészet, a hét lovagi készség és a hét lovagi erény ázsiója napjainkban című előadásában Szöllősy Vágó László kifejtette, a hét szabad művészet, illetve a Septem artes liberales (grammatica, dialectica, rhetorica, mathematica, geometria, astronomia és musica) a római nevelés alapfogalmának számít, és tulajdonképp a kor teljes műveltségének egységes rendszere. Az adott kor műveltségi igényeihez alkalmazkodva, az 5.-től a 15. századig uralta a nevelés elméletét és gyakorlatát. A 8. században a rendszert kettéválasztották (trivium: grammatica, dialektica, rhetorica, valamint quadrivium: astronomia, aritmetica, geometria, musica). A reneszánsz korban az értelmiségi alapműveltségét a latin nyelv alapos ismerete és használatra képes tudása, az írásbeli szerkesztés elmélete és gyakorlata, a csillagászat–naptárszámítás és egészségügyi ismeretek, továbbá az elméleti és gyakorlati énektudás képezte. Milyen ázsiója van a hét szabad művészetnek napjainkban? A trivium tárgyainak presztízse elszomorítóan alacsony, amit tükröz a nyelvtromlás, a nyelvi igénytelenség, a verbális kommunikáció ellaposodása, sajátos tolvajnyelvek kialakulása, idegen nyelvi beütések terjedése (OK, projekt, Niké, MIRKek könyve stb.). A quadriviumot alkotó tárgyak ázsiója jóval nagyobb, ami leginkább a számítástechnika, az űrkutatás, a nukleáris energia, az építészet, a hangtechnika területén szembeötlő. Ennek folytán egyesek mérhetetlen gazdagodása új kasztrendszer kialakulásához vezetett, aminek a katasztrofális következményei nyilvánvalóak. A test és lélek harmonikus fejlődésén alapuló antik görög nevelési eszményből eredeztethető a lovagi készségek és erények kialakulása. A cél olyan ember formálása volt, aki egyaránt megállja helyét a gazdálkodásban, az állami életben és a harcban, s ennek érdekében fejleszti testi erejét, takarékos, kész lemondani, becsületes, és önzetlenül szolgálja a közügyet. A lovagi készségek: a lovaglás, az úszás, a nyilazás, a vívás, a vadászat, a sakkozás és a versfaragás/éneklés.

Egy pár évtizeddel ezelőtti közel tízezres populáción végzett magyarországi eszményképkutatás azt bizonyította, hogy a lovagi készségek a 15–25 éves korosztály számára nemrég még népszerűek voltak. Egy-két történelmi személyiség mellett kiemelkedő sportemberek, köztük öttusázók emelkedtek a fiatalok eszményképévé. Az értékrend azóta e téren is változott, napjainkban a fiatalok körében aligha eszmény bármely lovagi készség, legföljebb a versfaragásnak/éneklésnek lenne némi esélye hasonló véleménykutatáson. Mi a helyzet a hét lovagi erénnyel: a testi erővel, a bátorsággal, az Isten, a király vagy/és a hűbérúr, valamint a hölgyek szolgálatával, az elesettek gyámolításával, az adott szó szentségével, a jog tiszteletével és az igazság védelmezésével? Nyilvánvaló, hogy korunk csak a testi erőt és a bátorságot preferálja. Az erkölcsi nevelés úgyszólván teljes egészében kimaradt az intézményes nevelésből. Az egyetemes erkölcsi normák ismerete és gyakorlása mélyponton van. Divatos a demokráciára hivatkozni: ez kell, ez nem kell a népnek. A közérdekké nyilvánított dolgok is háttérbe szorulnak, ha nem áll mögöttük érdekcsoport. A pozitív változás érdekében találni, vagy teremteni kell az egyetemes erkölcsi normák mentén ható érdekcsoportot.

Petrik Emese előadásában hallhattuk, miként nyilvánul meg Kölcsey Ferenc ember- és nevelési eszménye a *Parainesis*-ben (Intelemben). (A kötetet az Aracs Társadalmi Szervezet jóvoltából valamennyi délvidéki magyar nyelven érettségiző diák, magyartanárok és az iskolai könyvtárak díjmentesen megkapják. – F. C. Zs. megjegyzése) Kölcsey 12 évesen vesztette el szüleit, gyerekként kellett érzelmileg és szellemileg önállósulnia. Erejét gyakorolt hitéből merítette, emellett irodalmi szellemóriásokat választott barátoknak, példaképnek. Kazinczyval barátkozva az akkori modern magyar szépirodalom formáló erői érlelték szellemiségét, Goethe iránti rajongása révén pedig az egyetemes irodalmi és bölcséleti értékek beavatottjává vált. Ennek gyümölcse nemzeti imánk, a Himnusz. Az unokaöccsének, Kölcsey Kálmánnak szánt szellemi-erkölcsi tartalmú intelmeit, tanításait először az *Atheneum* közölte folytatásokban. Az Intelmek három egyetemes értékű vezérsugara: 1. az életet átható örökérvényű eszme felismerése; 2. az emberré nemesedés legfőbb erényei; 3. a nemes eszmei értékek átadása tanítás és nevelés révén. Kölcsey hitt az örök fennmaradás rendszerében, az anyag mulandóságán túl a szellemi eszmeiség örökérvényűségében. „Az ember tökéletesülhető teremtmény”, és ezért gyengeségein túllépve törekednie kell az igazi nagyságra. Humanizmusát tükrözi, hogy meggyőződése szerint az „emberi tudomány legfőbb célja maga az ember”, tehát nem tömegemberi minőségre, hanem valós egyénre szabott nemesedésre intett. A nemes eszmei értékeket Kölcsey szerint először is önmagunkban kell kiépítenünk, majd szeretetet, életet, gyermeket nevelve átadunk, oltóágként nemesítve nemzetünk tudat-, lét-, eszme- és küldetésétörténetét. A Kölcsey által képviselt eszményeket csak feltétel nélküli szeretettel lehetséges megélni és éltetni.

A délvidéki oktatás helyzetéről a középkorban Pál Tibor értekezett. Előadásából megtudtuk, vidékünkön az Árpádok korában a bácsi káptalani iskola a legjelentősebb tanintézmények közé tartozott. 1092-ben alapították, és feladata elsősorban a világi papképzés volt. A bácsi székesegyházi iskolán kívül Titelen, Kőben és Háj-Szentlőrincen úgynevezett társkáptalanok működtek. A kői káptalani iskola a tatárjárást követően átköltözött a mai Bánostorra. A Délvidéken a káptalani iskolákon kívül monostori iskolák is működtek Bodrogmonostoron, Dersen, Gajdelon, Bodrogszigeten, Bátmonostoron, Bácsott, Baján, Futakon, Kabolban, Küllődön, Czoborszentmihályon és Zentán. Ezek feladata elsősorban szerzetesképzés volt. A tanulók grammatikát, dialektikát és retorikát tanultak. Bács és Bodrog vármegyén kívül pátriánkban Marosváron és Csanádon is működtek egyházi iskolák a középkorban. A marosvári iskolát Gellért püspök (Szent Gellért) alapította. Kezdetben papokat neveltek abból a célból, hogy magyar papok oktassák a magyar népet a kereszténységre. A marosvári iskola Gellért püspök jóvoltából a külföldi iskolák mintájára szerveződött, s fő tárgyai a vallásoktatáson kívül az olvasás, az írás, a számolás, a latin nyelv és az ének.

Az Árpádok korában jelentős iskola volt még a magasabb fokú képzést biztosító csanádi. A középkori változások magukkal hozták az oktatási rendszer világiasodását. Az egyházi reformátorok mellett megjelentek a társadalom megújulását hirdető laikusok. Az életigenlő reneszánsz embere az ókor emberideáljához fordult. E forradalmi gondolkodásmód gyökereiben rendítette meg a középkor emberének gondolkodásmódját és gondolatvilágát. A hagyományos tantárgyak mellett a mai természettudományok elődeinek diszciplínái is megjelentek az oktatásban. Emellett több gyakorlati tantárgy, mint pl. a festészet, rajzolás, szobrászat, építészet és kézművesség is helyet kapott az oktatás rendszerében, a mai szokáshoz hasonlóan külön képzés formájában, azaz szakiskolákban. Magyarországon ez a fajta képzés Hunyadi Mátyás korában élte virágkorát. A humanista és reneszánsz oktatás vidékünkön is éreztette hatását, elsősorban a mai Szerémség területén Kamanc városában, ahonnan az első magyar nyelvű bibliafordítás is származik (*Vulgata*, Huszita biblia). Fordítója Tamás oltáros pap és Újlaki Bálint volt. A humanizmus és reneszánsz időszakának jellemzői az egyetemek: a prágai, a krakkói, a bécsi, továbbá rövid ideig a pécsi, majd az óbudai. Ezeken sok vidékünkéről származó ifjú tanult, akikből oktató, főpap, állami hivatalnok stb. lett. Hozzájuk csatlakoztak a Nyugat-Európa patinás egyetemein, például Páduában, Vicenzában, Bolognában, Párizsban stb. tanult ifjak, erősítve a kialakuló nemzeti öntudatot, amelyet a török hódítás kezdete fékezett mind Magyarországon, mind vidékünkön. Az éledő reformációs gondolatok mintegy jelezték az új ideológiát, a polgárosodást, amelynek 15. és 16. századi nyomait vidékünkön is fellelhetjük.

A magyar tanulók külföldi tanulmányaira vonatkozóan elhangzottakat Boris Stojkovski a matriculák (egyetemi anyakönyvek) alapján nevesített adatok-

kal támasztotta alá, ezek szerint Zsigmond király és különösen Mátyás király uralkodása idején egyre több magyar tanulót fogadtak be a leghíresebb európai városok. Magyarországnak legrégebb kapcsolata az európai egyetemek közül Páduával volt. A Pádúai Egyetem 1222-ben alakult, s az első magyar diákokat 1231-ben írták be. A hat legmagasabb akadémiai végzettséget a magyar tanulók is elérték (*sex lustris vero elapsis lauream doctorem quidiam in ea adeptus est*). Az Árpád-korban kilenc magyar diák tanult Páduában, az egyetemi anyakönyv 17 diákot említ az Anjou-korból, Zsigmond idején 22-en, utána Mátyás király uralkodásáig 31-en, a magyar reneszánsz korában 66-an, a középkor végén (1490–1526) 60-an tanultak a Pádúai Egyetemen, Mohácsig pedig 205 *studios Hungarus* volt, köztük néhány délvidéki is. A bácsi és szerémi területről valók majdnem mind egyházi személyekké lettek, köztük magas tisztséget viselők is akadtak, mint pl. Nicolaus bácsi főesperes (1309-ben), aki később nyitrai főesperes, majd a Bolognai Egyetem rektora lett. Egyházi személyekről lévén szó, nem mindegyik esetében lehetünk biztosak délvidéki származásukban, lehetséges, hogy egyházi posztjuk helye volt csak vidékünkön. A matrikula említi Eötvös Damián nevét, aki a szabad művészetek doktora lett, majd elnyerte a kanonoki jogi doktori fokozatot. Ennél többet tudni a Bécsben és Krakkóban tanulókról. Az első délvidéki tanuló a Bécsi Egyetemen két bácskai volt: 1389-ben a titeli Clemens éneklőkanonok és 1395-ben a becsei Marcus. 1453-ig 54 bácskai, bánáti és szerémi tanuló iratkozott be a Bécsi Egyetemre, legtöbben Futakról (1412 és 1449 között kilencen) és Titelről (heten), valamint Zalánkaménről, Becskerekéről, Kamancról, Adorjából, Földvárról, Vörösmartról, Apatinból, Péterváradról, Boldogasszonyfalváról, Csősztelekről, Kanizsáról, Keresztúrról stb., és természetesen a szerémi Mitrovicáról való diákok is tanultak ezen az egyetemen. Ebből kitűnik, hogy a Bécsi Egyetem jelentős oktatási központ volt, ahol sok délvidéki tanuló képezte magát, s közülük többen magas akadémiai fokozatot szereztek. Az 1364-ben szláv területen, Lengyelországban alapított Krakkói Egyetem is jelentős közép-európai központnak számított. Több mint kétezer magyar diák tanult itt, de vidékünkön kevesebben, legfőljebb néhány tízen, főképp 1488 és 1535 között. Legtöbben apatiniak, zentaiak, szondiak voltak a krakkói délvidéki egyetemisták, de az anyakönyv jegyzi a pacseri Vicencius Mathei és Thomas szuszeki tanuló nevét, mindketten tanácsnokok lettek. Az apatiniak között akadt egy Thomas nevű, aki tanulmányait 1489-ben kezdve öt év után művészeti és nyelvtudományi magiszteri fokozatot nyert Krakkóban, ahol egyebek között tanult vörösmarti, illetve karancsi, továbbá bocsári, boldogasszonyfalvi, csőszteleki, martonosi, titeli, zalánkeméni, czoborszentmihályi hallgató. Matijevis Lajos kapcsolódó tanulmányában említést tesz két Szentmáriáról érkező tanulóról is (a 18. században változtatták ezt a nevet Szabadkára). A Délvidékről tehát viszonylag sokan tanultak Európa három jelentős egyetemén, s a sajnálatosan hiányos adatok ellenére leszögez-

hető, hogy tudásukkal hozzájárultak az egyetemes magyar művelődéshez és a Délvidék nemzetközi kapcsolatainak építéséhez a kései középkorban.

A kései középkor vallásos élete ellentmondásosan alakult. A szabadosság és erkölcstelenség önmegtartóztatással, böjtöléssel és önsanyargatással párosult – mondta előadása bevezetőjében Orosz Attila, aki az egyház és a társadalom reneszánsz kori átalakulásáról értekezett. Sokan felismerték, hogy reformok szükségesek az egyházban. John Wiclif és Husz János a 14. században előkészítették ugyan a reformációt, de a mindenütt meglévő elégedetlenség tolmácsolásával kritikájuk nem érintette a régi egyház alapjait. A megtisztulás gondolatát a fejedelmek egy része is támogatta, akik ellen a pápa keresztes hadjáratot gondolt indítani. Wiclif és Husz ezzel szemben azzal érveltek, hogy az egyháznak nem szabad fegyvert fognia ellenségei ellen, hanem imádkoznia kell értük. A már halott Wiclifet Róma kiátkozta, Huszt pedig máglyára vetették. Az emiatti csehországi tiltakozás igen látványos volt: megtámadták a papokat, kirabolták a kolostorokat, elvették és polgári célokra használták a templomokat, és 1419-től 1434-ig véres, úgynevezett huszita háború dúlt.

A reneszánsz és a humanizmus mint összetett, új szellemi áramlat a 14. században tűnt fel. A bibliai újjászületés-fogalom fordításának megfelelő reneszánsz Itáliából indult, és inkább a művészetekre hatott ki, míg a humanizmus irodalmi, vallásos és antropológiai tartalommal bírt, egyébként a két kifejezés között nincs különbség. Az ember, az egyén került a középpontba, s az életre már nem csak vallásos szempontból tekintettek. Érdekes megjegyezni, hogy a humanizmus különösen ott váltott ki heves reakciókat, ahol egyházi téren addig kevés mozgólódás volt, tehát az egyházi központoktól távolabbi területeken, mint például Magyarországon és Lengyelországban. A szellemi áramlat első jellemzője a nemzeti ébredés, amely Európa-szerte elősegítette a nemzeti kultúra fejlődését, s az addig egyházi művészet nemzeti jellegű világi vonásokat öltött. A társadalmi változások abban mutatkoztak meg, hogy a nemességnek és a királynak a római egyház erős befolyásával fenntartott uralmát felváltotta valami új: a 15. században előtérbe került a polgár. Ugyanilyen jelentőségű, hogy az erőteljes tudományos fejlődés hatására növekedett az emberi önbizalom. A kor nagy technikai vívmánya a könyvnyomtatás feltalálása, amelynek az egyház egyidejűleg örült, de félt is tőle, hiszen a könyvek tévtanok terjesztésének is hathatós eszközei lettek. Luther kora e tekintetben már lényegesen különbözött az előreformátor Wiclif és Husz korától, hiszen a nyomtatottan terjedő gondolatokat ekkortól nemigen lehetett megfékezni. A megújulás sok keresztény vonást viselt, hiszen a legképzettebb réteg még mindig elsősorban klerikusokból állt. A humanizmus beszüremlett az egyházba is, s első jellemvonása a reformációra, illetve renovációra törekvés volt. Az úgynevezett reformzsinatokon is szó esett az egyházi reformációról, de ezt a sokszor kemény kritika ellenére is folyamatként képzelték el, egyházzsakadásra semmiképp nem gondoltak. A megújulást

új embertípus formálásával vélték elérhetőnek, nem vallásos értelemben, hanem a latin és különösen a görög nyelv, a filozófia és klasszikus kultúra segítségével. Erazmus 1517-ben azt tanította, hogy a neveléssel közeledik az *arany korszak*. Említsük meg, hogy a humanisták képviselték először azt az álláspontot, hogy az asszonyokat is érdemes tanítani. Felismerték, a klasszikus kor más idő volt, mint a középkor, tehát fejlődött a történelem fogalma, s ezáltal megfogalmazódott, hogy van történelem és van fejlődés. A humanista jelmondat pedig az volt, hogy: Vissza a forráshoz! (*Ad fontes!*). Egyházon belül is arra törekedtek, hogy a hagyományos apologetikus magyarázatoktól függetlenül a források beszéljenek, s ez arra indította őket, hogy eredetiben tanulmányozzák a Bibliát. Hozzáférhetővé vált az Ószövetség régi görög fordítása is. Arra számítottak, hogy a bibliai nyelvek ápolása Isten igéjének jobb magyarázatát teszi lehetővé, s emellett az egyház helyzete is javulhat.

A zombori tudományos tanácskozást *A lovagkirály legendája* címmel reprodukció-kiállítás kísérte, amely a Szent László-legenda középkori ábrázolásait mutatta be magyar templomok falképein. A Szöllősy Vágó László szerkesztette kiállítás keretében Méry Gábor Rimabányán, Liptószentandráson, Karaszkón, Kakaslomnicon, Vitfalván, Bögzön, Székelyderzsen, Sepsikilyén, Gelencen és Tereskén készült fényképeinek reprodukcióit láttuk.